

Tunyogi Csap Gábor

Kultúránk sorskördősei

(Egy "míntha"-etika vázlat a)

A magyarság kultúrája első, szent királyunk óta elválaszthatatlanul összefonódott a kereszténységen alapuló, nyugatinak nevezett kultúrával, s e kultúrkörből nem tudott kitépni bennünket sem a mongolok ország- és nemzetpusztító betörése (1241/2), sem a több mint 150 éves török (Mohács, 1526, karlócai béke, 1699), sem a 40 évig tartó szovjet hódoltság; nemzeti kultúránk múltját, jelenét és jövőjét tehát a nyugati, keresztény kultúrkörbe való beágyazódottságában kell szemlélnünk.

Ajánlatos azonban mindenekelőtt tisztázni a kultúra fogalmát. Érdekes, hogy minél gyakrabban használunk egy szót, annál elmosódottabbá válik annak értelme, olyannyira, hogy végül ugyanaz a szó szinte mindenki számára mást jelent. Ilyenkor legokosabb kiájni a szó egész gyökérzetét, különösen akkor, ha az oly mélyre nyúlik s annyira szétágazó, mint a kultúra szó esetében.

Nos: az emberi eszmélkedés előtti évmilliárdok alatt a fejlődés kizárólag az anyag inherens (belső) törvényei szerint haladt, az ember számára szinte elképzelhetetlen lassúsággal. Az öntudatra ébredő, a természet tudattalan erőit - a tűztől az atomenergiáig - (cél)tudatosan a maga szolgálatába kényszerítő ember új minőség az evolúcióban. Az, hogy leigázza a természetet s ezzel megbolygatja, sőt néha teljesen fel is forgatja annak rendjét, miáltal arra kényszerül, hogy maga alkosson új rendet magának, érthetővé teszi az ember és a természet kettősségének (dualitásának) látszatát s elfedi szemünk előtt azt a tényt, hogy az emberi rendek (rendszerek) ugyanolyan törvényszerűségek szerint váltakoznak, mint a bioszféra tudat előtti rendjei; ezt azonban csak azóta tudjuk (véljük tudni), amióta az emberi történelmet annak tekintjük, ami: a kultúrák egymásutánjának, vagy pontosabban: az egymást váltó kultúrák időbeli sorozatának. És ez a felismerés még nagyon fiatal. A szemléletet végsőkéig menő következetességgel Spengler Oswald és Toynbee J. Arnold, valamint Teilhard de Chardin alkalmazták az emberi lét értelmét, okát/célját fürkésző műveikben.

A továbbiakhoz tisztáznunk kell természetesen, hogy mit is értsünk kultúrán. A latin cultura szó eredetileg megművelést, illetve megműveltséget jelentett, elsősorban termőföldre vonatkoztatva, amelyet az ember művi beavatkozással kényszerített arra, hogy abból teremjen lehető legtöbbet, amire az embernek szüksége van. A szó értelme azonban egyre tágult, hamarosan magába foglalt mindent, amit a természet magában, magától, azaz az emberi szellem beavatkozása nélkül soha nem hozott, nem hozhatott volna létre.

Ez persze a lehető legsoványabb - ennek ellenére mégis talán legátfogóbb - meghatározás.

A kultúra tehát az a rend, amelyet az ember alkot önmagának, miután kilép a bioszféra természet alkotta rendszeréből. Azt, hogy az emberi rendek - a kultúrák - a minőségi különbség ellenére éppúgy a bioszféra törvényei szerint születnek, fejlődnek, élnek és halnak, mint az egyes élőlények és fajok, tekinthetjük megnyugtatónak vagy nyugtalanítóknak, örömdetesnek vagy szomorúnak, ígéretesnek vagy kétségbeesítőnek, ez teljesen közömbös, változtatni ugyanis nem tudunk rajta. A különbség csak annyi, hogy egy-egy kultúra élettartama összehasonlíthatatlanul hosszabb, mint az egyes élőlényé, viszont összehasonlíthatatlanul rövidebb, mint valamely fajé. Nos, bizonyára érdemes lenne eltűnődni azon is, miért van ez így, jelen eszmefuttatásunk szempontjából sokkal fontosabb azonban a kérdés: a kultúrát alkotó és hordozó elemek, a közös származás, nyelv, szokások, hagyományok életmód, életszemlélet és vallás között miért éppen e leg-

utóbbi - a vallás - az az elem, amely nemcsak a többivel együtt, hanem sokszor a többitől függetlenül s néha még a többivel ellentétben is elsőrendű hordozója a kultúrának? Azt, hogy ez így van, lehet vitatni, sőt tagadni is, a tétel helyességét azonban éppen az utolsó évtized történései igazolták és igazolják napról napra.

Érdeemes azonban eltűnődni az egyébként oly egyértelműnek látszó, hétköznapi rend szó értelmén is. Hányszor mondjuk azt: ez vagy az nincs rendben, tehát rendbe kell tenni; s ha ez sikerült, akkor úgy véljük: no, ez most rendben van, amivel körülbelül azt állapítjuk meg, hogy - véleményünk szerint - minden úgy van, ahogy lennie kell. Ezzel nincs is semmi probléma, amíg valami meghibásodott szerkezet - legyen az karóra, kerékpár, gépkocsi, számítógép vagy űrrakéta - megjavításáról van szó: ha a szerkezetet rendbe hoztuk, az azt jelenti, hogy minden alkatrésze a maga helyén van, és hibátlanul ellátja feladatát, minek következtében az egész szerkezet rendeltetésének megfelelően működik.

És itt kezdődnek a nehézségek, ugyebár. Mert nyilván csak akkor mondhatjuk valamiről, hogy rendben van, ha rendeltetésének megfelelően működik, ezt viszont csak akkor állíthatjuk, ha ismerjük a rendeltetését. Ha nem, akkor csak azt állapíthatjuk meg bármiről is, hogy létezik, esetleg működik is, fogalmunk sem lehet azonban arról, hogy valóban rendben van-e.

Nos, az emberi léttel - s a világ létevel - kapcsolatban is fel kell tennünk a kérdést, hogy van-e értelme, célja, rendeltetése létünknek s a létnek általában, s a tisztességesen gondolkodó emberi értelem szerint erre a kérdésre csak két válasz lehetséges: vagy az, hogy nincs, vagy az, hogy van, de az az emberi értelem számára felfoghatatlan és megismerhetetlen. Nem vethetjük el természetesen az első lehetőséget sem, ebben az esetben azonban nemcsak felesleges, hanem lehetetlen is tovább gondolkodni; ezért fogadjuk el a második tételt munka-hipotézisként, amikor rendet akarunk teremteni a rend dolgában.

Joggal állítható: a rend önmagában nem értelmezhető fogalom, csak akkor lehet kezdeni vele valamit, ha ismerjük a rajta kívül fekvő (filozófiai szaknyelven: transzcendens) rendeltetését. Amiből persze - éppúgy, mint a szabadsággal kapcsolatban - messzemenő következtetések adódnak kényszerítő erővel. Általában az a meggyőződésünk, hogy az embertől függetlenül létező természet, a fizika, kémia, biológia s egyéb tudományok eszközeivel felmért és felmérhető világ "rendben van", amíg az ember bele nem kotnyeleskedik; szigorúan véve azonban csak azt mondhatjuk: mindez egyetlen, hatalmas, kétségtelenül alaposan megszerkesztett rendszert alkot, amely általunk is - már annyira, amennyire - felismerhető törvények szerint kifogástalanul működik. Azt, hogy működése emberi szemmel nézve irgalmatlan, nem írhatjuk terhére, az irgalom kizárólag emberi fogalom, mondhatnánk azt is: kultúrtermék; s úgy melleleg: irgalmat az emberi szerkenyűk sem ismernek, a betonkeverő sem áll le, ha véletlenül belepottyan egy gyermek. Voltaképpen megtévesztő dolog tehát a természet rendjéről beszélni, mert az, hogy a természetnek - amelyen itt és most az egész, emberen kívüli, teremtett világmindenséget értem - van célja, értelme és rendeltetése, s hogy az egész "gépezet" annak megfelelően működik, tehát nemcsak szerkezet és rendszer, hanem rend is, legfeljebb feltevés, esetleg csak jámbor óhaj. Illetve: hit kérdése, amivel azonban máris visszakanyarodtunk a vallás problémájához. A biztos megértés kedvéért rögzítsük még egyszer a különbséget: a rendszer a renddel ellentétben nem transzcendens fogalom. Következésképpen: az ember csak akkor tudhat rendet teremteni önmagának, ha előzőleg képet alkot közösségének rendeltetéséről. Amíg lehet tehát vitatkozni - vitatkoztak és vitatkoznak is eleget - arról, hogy a teremtés egésze, a létező világmindenség valamely célra irányul-e (filozófiai szaknyelven: teleologikus-e), addig ez az emberi rend esetében még csak nem is kérdéses. Minden emberi rend, kultúra alapköve a transzcendens cél, a végső rendeltetés meghatározása, s miután erre vonatkozó ismeretekkel nem rendelkezünk, legfeljebb elképzeléseink lehetnek, s ezeket az elképzeléseket a vallások szolgáltatják - ha szolgáltatják.

A vallásos világnép tehát teleologikus (a görög telos szó célt jelent), azaz valamely transzcendens célra irányuló, mint ilyen, természetesen feladatok elé állítja mind az egyes embert, mind az emberi közösségeket, s erkölcsi parancsolatai messzemenően meghatározzák egy-egy kultúra jellegét. Itt nincs hely arra, hogy elemezzük az egyes vallások erkölcsi követelményeit, ennyit azon-

ban el kellett mondanunk ahhoz, hogy világosan lássuk azt, amit mai világunkban oly sok oldalról próbálnak elködösíteni, tudniillik, hogy emberi rend csak vallásos - transzcendens - alapon képzelhető el, tehát csak akkor és úgy, ha abból a hitből - vagy legalább feltevésből - indulunk ki, hogy az általunk megismert és megismerhető világ mélyén (alatt? mögött? fölött?) létezik az abszolút valóság, amely döntően meghatározza az előbbi eredetét, végcélját, értelmét és rendeltetését. Sok szónak is egy a vége: emberi rendet, illetve az annak alapjait képező erkölcsiséget csak vallásos hitre lehet felépíteni. Nota bene: ebből a szempontból a marxizmus-leninizmust is "vallás"-nak kell tekintenünk, hiszen egy transzcendens elképzelésből, az osztály nélküli és ezért "tökéletes" emberi társadalom utópiájából kiindulva építette fel minden más emberi rendnél embertelenebb és kegyetlenebb világát. S ami az abszolútum létezését, sőt fogalmát is elutasító gondolatrendszereket - ateizmus, materializmus, utilitarizmus, evolucionizmus, monizmus, (neo)darwinizmus, (neo)pozitivizmus, behaviorizmus - illeti: egyik sem tudta igazolni, minden tiszteletre méltó szellemi erőfeszítés ellenére sem, a francia filozófus, Pierre Bayle (1647-1706) véleményét, amely szerint nincs szükség transzcendens (isten)hitre az erkölcsiség megalapozásához. Márpedig erkölcsiség nélkül nincs - el sem képzelhető - teherbíró emberi rend.

Az, hogy a nyugati, keresztény kultúrkör történelmének eddig legsúlyosabb válságában leledzik, aligha vitatható. Ez a válság természetesen nem mai keletű. Gyökereit a 17. században kell keresnünk, az európai felvilágosodás kezdeténél, amikor az ember elég ismeretet gyűjtött már ahhoz, hogy vakon bízzék a "tisza értelem" - ráció - hatalmának korlátlanosságában, abban, hogy minden kérdést megoldhatunk, s boldoggá tehetjük az emberiséget, ha kivezetjük a tudatlanság sötétjéből a tudás fényébe, ami ugyebár nagyon egyszerű dolog, csak meg kell tanítani az embereket, hogy használják értelmüket, mellyel minden embert egyenlő mértékben látott el a természet.

E jámbor és naiv tévhiten ma mosolyoghatunk vagy sírhatunk, de nem vehetjük zokon elődeinktől. Hiszen mint minden nagy, szellemi (fel)fordulás, a felvilágosodás is nagyon ártatlanul kezdődött. A 17. századig senkinek sem jutott eszébe, hogy a gondolkodás öntörvényűségében mindenhatóságot lásson, s éppen az öntörvényű emberi gondolkodás legjelesebbjei - Descartes, Newton, Leibniz, Kant - soha nem gondoltak arra, hogy akár a fizikai, akár a szellemi világ öntörvényűségének felismerése alapján kétségbe vonják a törvények megalkotójának, Istennek létét. Materializmusról (anyagelvűség) és ateizmusról (istentagadás) szigorú értelemben csak a 18. század közepétől beszélhetünk, s mindkettő csak a 19. században ölt vallásos jelleget, Fichte, Feuerbach, Marx és Nietzsche műveiben s követőik fejében. S azt, hogy ez hová vezetett éppen a minket itt és most elsősorban érdeklő rend szempontjából, a 20. század rettentő történései után talán nem kell részleteznünk.

Éppen ezen a téren nagyon jelentős s bizonyára nem véletlen, hogy a felvilágosodás gyakorlati, politikai elméi még a 18. század végén is mereven elutasították az ateizmus gondolatát, mégpedig nem is annyira vallási vagy filozófiai alapon, hanem sokkal inkább nagyon is gyakorlati, politikai megfontolásból. Az amerikai forradalom gondolkodói és az új világ alkotmányának megteremtői kétségkívül a felvilágosodás gyermekei voltak, ennek ellenére az USA egyetlen tagállamának alkotmányából sem hiányzik az Istenre, valamint a túlvilági jutalomra vagy büntetésre való hivatkozás, és John Adams - az amerikai függetlenségi nyilatkozat társszerzője, Massachusetts állam alkotmányának megalkotója, George Washington után az USA második elnöke - írta le az alábbi, látnoki erejű szavakat.

"Megtörténhetnék valóban, hogy a népek kormányzása olyan emberek kezébe kerül, akik a legvigasztalanabb hitet vallják, mely szerint az ember nem több, mint a szentjánosbogár és a mindenségnek nincsen Atyja? Ki lehet kényszeríteni ilyen felfogással a tiszteletet az ember, mint olyan iránt? Nem ez - sokkal inkább - a legbiztosabb eszköz arra, hogy a gyilkolást éppoly mindennapi és érdektelen dologgá tegyük, mint a verebek lelövöldözését, s hogy éppoly ártatlanul irtsunk ki így egy népet, mint ahogy lenyeljük egy darab sajtban a baktériumtenyészetet?"

Röviden: a felvilágosodás gondolkodói tudták minden filozófiai és teológiai vonatkozástól függetlenül, hogy erkölcsiség, hatékony és tartós emberi rend, s így kultúra is, elképzelhetet-

len Istenbe, transzcendens túlvilágba, a lélek halhatatlanságába vetett hit nélkül. E felismerés igazságát a 20. század bizonyította iszonyatos módon: az egyetlen - szocializmusnak nevezett - kísérlet rend, erkölcsiség és kultúra megteremtésére transzcendens alapok nélkül eddig elképzelhetetlen szenvedések tömegét zúdította az emberiségre; s úgy melleleg: még ennek a tébolynak is szüksége volt egy "evilági túlvilág", az osztálynélküli társadalom utópiájára ahhoz, hogy felépít-hesse iszonyatosan embertelen, de történelmi méretekből tisztavirág életű rendjét.

Elnézést kérek azoktól, akik e fejtegetéseket túlságosan elméletinek és terjengősnek találják; lehet, hogy igazuk van. Mentségemre szolgáljon: negyven év gondolati vívódásait próbálom összesűriteni, amire mindenekelőtt magamnak volt - és van - szükségem, hogy végre belevághassam fejszemet a voltaképpeni fába: mai helyzetünk elemzésébe, minek során - attól tartok - sokakat súlyosan meg fogok bántani, holott ez igazán nem áll szándékomban.

A már többször is említett S. J. Huntington-nak kétségtelenül igaza van abban, hogy mai világunk törésvonalai a több mint ezer éves kultúrák közötti földrajzi határokon húzódnak. Az utolsó tíz évben a lángok valóban szinte kivétel nélkül nem politikai, nem is nemzeti vagy nemzetiségi, hanem kulturális, pontosabban: vallási választóvonalak mentén csaptak fel és égnek elolthatatlanul. Ezek a különböző törésvonalakon egyre hevesebben felcsapó lángok azonban elfedik szemünk elől az igazi és egyetlen frontot, amelyen már évtizedek óta folyik korunk igazi, nagy háborúja, mondhatnám azt is: a harmadik világháború, egyelőre még vértelenül, de korántsem áldozatok nélkül.

Ami a továbbiakat illeti: előre kell bocsátanom, hogy mindaz, ami következik, csak egyéni meglátás, külön bejáratú magánvélemény, könnyen lehet tehát, hogy az említett front és háború csak az én képzeletemben létezik, s magam lennék a legboldogabb, ha sötét látomásom nem felelne meg a valóságnak, mert ha - ne adj' Isten - igazam van, akkor igaza volt az ugyancsak már többször is említett Oswald Spengler-nek is, aki több mint nyolcvan esztendővel ezelőtt vetette papírra a *Napnyugat alkonya (Untergang des Abendlandes)* című hatalmas munkájában a következő sorokat.

"Ez a jelentése a nagy történelmi bukásoknak, melyek közül az antik kultúra pusztulásának körvonala állnak előttünk legkivehetőbben, miközben már ma világosan érezzük mind magunkban, mind magunk körül saját kultúránk pusztulásának előjeleit, a >>napnyugat alkonyát<<, amely menetében és időtartamában pontosan megfelel az előbbinek és a jövő évezred első évszázadaiban fog befejeződni."

No persze, ha Spengler a húszas években megsejthette volna, milyen mértékben gyorsulnak fel az események századunk során, akkor valószínűleg a jövő évezred első évtizedeiről beszélt volna, ezen azonban nem múlik semmi. Az általam remélhetőleg csak elképzelt, de nagyon is valószínű látott front nem ismer földrajzi vagy politikai határokat és globális abban az értelemben, hogy két részre osztja a világnak minden társadalmát, s az egymással öntudatlanul vagy legfeljebb féltudatosan szemben álló, sajnos nagyon egyenlőtlen erők ellentéte feloldhatatlan. Az egyik, ha nem is feltétlenül nagyobb, de összehasonlíthatatlanul hatalmasabb tábor azokat egyesíti, akik a világszerte omló-bomló rend helyében a felvilágosodás által megindított értelem-kultusz jegyében transzcendens vonatkozások nélkül akarnak világméretű - globális - rendet teremteni; a másik táborba azok tartoznak, akik tudják, hogy emberi rend nem létezhet, vagy legalábbis nem lehet tartós, teherbíró és emberhez méltó transzcendens vonatkozások, túlvilágba, az emberi értelmet meghaladó, rendező erőbe s a lélek halhatatlanságába vetett hit nélkül. Ha nagyon le akarnánk egyszerűsíteni a dolgot, azt mondhatnánk: ez az ellentét a vallástalanság és vallásosság, a hitetlenek és az istenhívők örök és kibékíthetetlen ellentéte, amely természetesen mindig is jelen volt az emberiség életében, de csak századunkban vált a történelmet közvetlenül alakító hatóerővé.

Mindez persze nagyon elvontnak, elméletinek látszik, de nem az. Meggyőződésem, hogy az emberiség - így nemzetünk - jövője azon fordul meg, milyen új rendet alkotunk magunknak. Az ugyanis aligha vitatható, hogy a keresztény erkölcsiségen alapuló rend a 17. század közepe óta hanyatlóban van s ma már gyakorlatilag nem is létezik, vagy legalábbis romokban hever. Különö-

sen a fejlett ipari országokban, az ún. jóléti társadalmakban a keresztény gondolkodás, vallás, eszme- és értékrendszer semmiféle szerepet nem játszik akár az egyének, akár a közösségek életének alakításában. Ismét bocsánatot kell kérnem: tudom, hogy ez az állítás hihetetlennek tűnik, sokak számára felháborító, de megint csak azt kell mondanom: sajnos így van. Pedig azt is tudom, hogy még mindig meglepően sokan látogatják a templomokat és az istentiszteleteket, azt sem vonom kétségbe, hogy a templomba járó keresztények többsége istenhívő - ha nem is föltétlenül istenfélő - ember és nem komédiázik; azt viszont állítom, hogy közöttük is elenyésző kisebbséget képeznek azok, akik valóban ismerik a keresztény vallás eszme- és értékrendszerét és még sokkal kevesebben követik - vagy tartják legalább követendőnek - a tíz parancsolatot, annak Krisztus által a Hegyi Beszédben mérhetetlenül megszigorított változatáról már nem is beszélve.

A kép természetesen ennél is sokkal kedvezőtlenebb, ha a keresztény címkével ellátott társadalmak egészét nézzük. Ne áltassuk egymást s önmagunkat: az ún. jóléti társadalmak népességének túlnyomó többsége fikarcnyit sem törődik vallási kérdésekkel. Előfordul persze, hogy mindenre elszánt közvélemény-kutatók felteszik az embereknek a kérdést: hisznek-e Istenben, túlvilágban és/vagy a lélek halhatatlanságában, s ilyenkor a megkérdezettek 60-70 %-a általában kissé bizonytalan igennel válaszol. Azt azonban - tudtommal - soha nem kérdezi senki senkitől, hogy ebből a homályos hitből ki, milyen következtetést von le hétköznapi életének alakítására. Erre a kérdésre - attól tartok - zavart hallgatás lenne a válasz.

Kaotikus - magyarul zűrzavaros - rend? Nos, ilyen van, abban kell élnünk és élünk is, úgy, ahogy, egyre növekvő viszolygással, életünket ugyanis nem érezzük rendezettnek, legfeljebb szabályozottnak, s a szabályok, melyekhez igazodnunk kell, nemcsak terhesek, hanem nagyon sokszor értelmetlenek, igazságtalanok és ostobák is. Egyetlen mai társadalom sem alkot ma rendet, legjobb esetben is csak rendszert, mint egy hatalmas óraszerkezet, amelynek megkopott és sokszor foghíjas fogaskerekei nem illeszkednek már pontosan egymásba, s bár az egész még működik valahogy, hiányzik a legfontosabb: a mutatók, minek következtében az egész szerkezet és működése is értelmetlenné válik.

Ennek ellenére a szabályok, törvények létjogosultságát, sőt szükségszerűségét természetesen senki sem vitatja igazából, kivéve a szerencsére ma sem túlságosan nagyszámú anarchistaikat, akik mindenféle rend - és rendszer - gondolatát is elutasítják. Az emberiség túlnyomó többsége velük ellentétben szeretne - ha nem is mindig tudatosan - rendben élni, olyan rendben, amelynek ismeri - vagy legalábbis ismerni véli - célját, értelmét, rendeltetését, s amelynek boldogan alávetné magát szabad akaratából. Ilyenre azonban nem talál, s arra már nem is gondol, hogy maga alkosson ilyen rendet magának. Nem, a túlnyomó többség, az átlagember nem töri ilyesmin a fejét, általában nem töri a fejét semmin, lévén a fejtörés fölöttébb fáradságos és praktikus szempontból meglehetősen haszontalan tevékenység. Az ilyen ember természetesen a vegetálás, a fogyasztás szintjén él, bár ezt soha nem ismerné el.

Az átlagember persze nem csak ma ilyen, ilyen volt mindig is: emberi értelemmel bíró, korlátlanul önző lény. A túlnyomó részben ilyen egyedekből álló emberi közösségekben tehát egyetlen rend elképzelhető: az önzés és az erő(szak) rendje. A biológiai programozás szerint működő ember viszont programozásától függetlenül, sőt annak ellenére alkot társadalmat, a kultúrát teremtő szellem erejével.

Ez az evilágiságát öntudatosan vállaló lény persze mindig is kísérletezett rendalkotással, pusztán az értelmére támaszkodva. Arra már az ógörög hedonisták is rájöttek, hogy a csupán testi gyönyöröket hajszoló emberek csoportjából soha nem nőhet ki társadalom. Az athéni Epikurosznak (Kr. e. 341-271) gondolkodásában nem az élvezet (hedoné), hanem a boldogság (eudaimonia) a cél, amely leginkább a kiegyensúlyozott mértékletesség útján közelíthető meg. Ez az eudémonizmusnak nevezett filozófiai irányzat - éppúgy, mint a hedonizmus - a keresztény élet-szemlélet uralomra jutásával föld alá szorult ugyan, valójában mégis ez határozta meg a széles tömegek életét. Eszmei síkon a 18. században bukkant fel újra, bizonyára nem véletlenül az ún. ipari forradalom idejében. Az 1769-ben szabadalmazott gőzgép gazdasági téren korábban elképzelhetetlen távlatokat nyitott meg az emberiség előtt, megszülethetett a társadalmi eudémoniz-

musnak tekinthető utilitarizmus, amely szerint az emberi együttélés célja és feladata a lehető legmagasabb fokú jólét biztosítása a lehető legtöbb egyed számára. (Lásd: Adam Smith (1723-1790), Jeremy Bentham (1748-1832), John Stuart Mill (1806-1873), hogy csak a legfontosabb neveket említsük.) Ami természetesen rendkívül tetszetős célkitűzés, ennek büvöletében élünk - helyesebben vergődünk - ma is. Az utilitarizmus, magyarul haszonelvűség (a latin utilitas szó magyarul hasznot jelent) lerombolta ugyanis a keresztény világ transzcendens értékekre alapuló rendjét, nem teremtett azonban új értékrendet, éppen azért nem, mert nem tudott, nem is akar transzcendens alapokra, illetve célokra hivatkozni. Erkölcsisége nagyon egyszerű: jó az, ami az általános jólétet növeli, rossz az, ami azt csökkenti. Ami - mint már mondtuk - nagyon jól hangzik, a baj csak az, hogy nem működik a dolog, mert valójában mindenki csak a maga életszínvonalának emeléséért ügyködik, keveset, sőt semmit nem törődik azzal, hogy jólétét esetleg mások kárára növeli. A gyakorlat nem igazolta és igazolja az utilitarista filozófusok optimizmusát, amely szerint a liberális utilitarizmusból, a kizárólag önérdéküket szolgáló egyedek szabad versenyéből kialakulhat olyan társadalmi rend, melynek keretében mindenki, vagy legalábbis a túlnyomó többség egyre jobban - vagy mondjuk inkább: kellemesebben - él. Az utilitarista életfelfogás először a vadkapitalizmus, majd a még annál is százszor rosszabb, szocializmusnak nevezett államkapitalizmus rendjéhez vezetett. A szabadon burjánzó vadkapitalizmus szörnyűségein később sokat enyhített ugyan az ún. szociális piacgazdaság, ez sem tudott - és tud - viszont változtatni azon, hogy a mai emberiség egynegyede jólétben él, háromnegyede pedig a nyomorban fuldokol.

Ennél is sokkal aggasztóbb azonban az erkölcsiség és a kultúra elképesztő züllése, érdekes módon éppen az ún. jóléti társadalmakban. Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk. Akinek volt szerencsétlensége nyomorogni életében, az tapasztalatból tudja, hogy a közös nyomor nagy összetartó erő, ha nem is teremt föltétlenül erkölcsiséget. A keveset az emberek sokkal könnyebben megosztják egymással, mint a sokat, ez is egyike az emberi lélek paradoxonainak. Ezt azonban csak mellékesen említem, mert nem változtat az alaptételen: pusztán az emberi értelemre alapozott rend, kultúra és erkölcsiség elképzelhető ugyan, ez az elképzelés azonban az egész emberi történelem folyamán mindig csak elképzelés maradt, s a megvalósítására irányuló kísérletek iszonyatos eredményekhez vezettek. A történelem tanúsága szerint rend, erkölcsiség és kultúra mindig csak valamely transzcendens, vallásos hit alapján jött létre s maradt fenn, csaknem minden esetben évezredekken át. Ilyen transzcendens hit elképzelhető természetesen vallás nélkül, az alázatos emberi értelem felismerése alapján is, ez lenne Kant értelem-vallása (Vernunftreligion), melynek alaptétele: Isten létét bizonyítanunk nem lehetséges, hinnünk szükséges. Ez azonban megint csak elképzelés. Történelmi tény, hogy a rendet, kultúrát és erkölcsiséget teremtő transzcendens hit mindig is valamely személyhez kötött, túlvilági, "isten" kinyilatkozáson alapult. A (vallás)történelem öt világvallást ismer, amelyek alaptétele legvilágosabban az általunk apostoli hitvallásnak ismert szöveg első mondatában jut kifejezésre: "Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és Földnek teremtőjében."

Ez az, amit ma senki nem tud, nem mer vagy nem akar felismerni, még kevésbé kimondani, pedig világos, hogy a szétomló világrend helyére csak egy teljes, vallási megújulás teremthet újat. Erre a megújulásra azonban - úgy látszik - csak az iszlám képes, talán azért, mert a "legfiatalabb" vallás; meg kell azonban mondanunk, hogy megújulásának tünetei, az iráni ajatollahok és az iszlám fundamentalistáinak bigott és sokszor vérgőzös megszállottsága minden egyéb, csak nem rokonszenves és ígéretes az emberiség - és az emberség - szempontjából. A keresztény egyházak megújulására sajnos nem lehet számítani, s ha a keresztény hit mégis megújulna, amiben jómagam reménykedem, sőt hiszek is, akkor nem biztos, hogy ez a mai keresztény egyházak kereteiben történik meg. De ha ez be is következne, még mindig nagyon távol lennénk egy új világrend kialakulásának akár a lehetőségétől is. Az emberiségnek ma legfeljebb 35 %-a keresztény, túlnyomó részben persze csak névleg; s még ha elképzeljük is, hogy ez a nem egészen kétmilliárd ember valamilyen csodálatos hitbéli megújulás következtében egy csapásra valóban a "Föld sójává" változnék, semmi remény arra, hogy ez a megújult kereszténység hamarosan meghódíthatja a többi három-három és félmilliárdot. Egy új vallást alapító, új Messiásnak pedig valószínűleg még

sokkal kevesebb esélye lenne arra, hogy megvalósítsa a Földön az "egy akol, egy pásztor" elképzelését.

E nélkül viszont az emberiség, ha nem is a teljes pusztulás, de mindenesetre a rendezett együttélés formáinak összeomlása felé halad. Kisebb-nagyobb mézárások, sőt népirtások évtizedek óta folyamatban vannak, otthonukból, ősi életterükből kiüldözött embermilliók kavarognak a világban minden cél és értelem nélkül, évente több millió ember pusztul éhen, főként gyermekek, egyre több teljesen ártatlan ember esik áldozatul különböző indokokból vagy gyakran minden indok nélkül elkövetett merényleteknek. Mindezekhez járul kultúránk zuhanórepülése, a közízlés minden eddigi képzeletet felülmúló lezülése, amelyet a szórakoztató ipar nemcsak a nyomtatott szó és kép, hanem még inkább az elektronikus médiumok sokkal szuggesztívebb hatalmával mélyít mindig tovább, tudatosan és célzatosan, szétrombolván ezzel nemcsak a magasabb kultúra iránti igényt, hanem a minden társadalom alapsejtjét, a családot összetartó normákat is.

Szándékosan használtam a családdal kapcsolatban is inkább a "norma" fogalmát. A norma mindenki által gyűlölt, de ismert és szükségéből elfogadott fogalom, azt a minimális teljesítményt jelenti, amelyet mindenkinek nyújtania kell, aki nem akarja kizárni magát a közösségből. Ma már e legnyomorúságosabb erkölcsi alapérték is rendszerint csak a családnak nevezett ösközösség modern maradványaiban lelhető fel, ott is rendszerint már csak a biológiailag "beprogramozott" anyai szeretet formájában. A nő "ösztönösen szereti" gyermekeit, már ha egyáltalán megszüli őket, amire persze ma már senki nem kötelezhető, a magzatelhajtás világunk szinte minden civilizáltnak nevezett társadalmában megengedett. A világra jött gyermeket azonban általában még az apja is szereti, legalábbis gondoskodik róla, s bár a felbomló házasságok és a gyermeküket vagy gyermekeiket egyedül nevelők - főképp asszonyok - száma egyre gyarapodik, normálisnak mégis az tekinthető, hogy a házastársak együtt nevelik fel az utódokat, és csak az ásó, kapa s nagyharang választja el őket. A család tehát, mint az emberi rend mikrokozmosza, még úgy-ahogy állja a sarat, nyilvánvalóan két okból: egyrészt azért, mert biológiai gyökerekből táplálkozik, másrészt, mert transzcendens cél, a fajfenntartás - ha úgy tetszik: a gének továbbadása - szolgálatában áll.

Bele kell tehát nyugodnunk abba, hogy nincs és nem is lehetséges ideális, örökérvényű emberi rend. A történelem megmutatta azonban azt is, hogy voltak társadalmi rendek, amelyek tökéletlenségük ellenére évszázadokon, sőt évezredekken át működtek, úgy-ahogy... Ezek a rendek azonban - ugyancsak a történelem tanúsága szerint - kivétel nélkül vallásos hitre alapultak, amely mind az egyes embert, mind az egész közösséget valamely transzcendens cél szolgálatába kényszerítette. Mert hát kényszer nélkül soha nem ment a dolog, rend soha nem volt és nincs kényszer nélkül, talán nem is lehetséges, bár nem elképzelhetetlen.

"Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet!" - fohászzkodott nagy költőnk, József Attila. Ennek a fohásznak természetesen csak akkor van értelme, ha a szabadságot annak tekintjük, ami: a szolgálat megválasztásának szabadsága, ami visszafordítva a szabadság szolgálata is. A kérdés persze: elképzelhető, hogy az így felfogott szabadság valóban rendet szül? Erre a kérdésre viszont a mindennapi élet ezernyi változatban harsogja: igen! Sőt: nemcsak elképzelhető, hanem meg is valósítható. Nagyon sok területen találkozunk olyan renddel, amely kizárólag az így felfogott szabadság szüleménye. Számtalan példát sorolhatnék fel, legyen szabad itt csak egyet említeni, szemléltetesképpen.

Gondoljunk egy együttesre - emberi közösségre -, amely célul tűzi ki Johann Sebastian Bach h-moll miséjének, vagy Ludwig van Beethoven IX. szimfóniájának megszólaltatását. Mindkettőhöz nagy zenekar és kórus szükséges, az előbbihez hat szólóénekes és egy orgonaművész is, mindent összevéve száz-százhusz, esetleg száznegyven ember vagy annál is több. Parányi, de nem jelentéktelen emberi közösség, amelynek minden egyes tagja önálló egyéniség, a legkülönbözőbb tulajdonságokkal, képességekkel és felkészültséggel. Ezek az emberek valószínűleg semmivel nem jobbak, nem is rosszabbak bármely más, akár kisebb, akár nagyobb közösség tagjainál, ha ismerik is, nem föltétlenül szeretik vagy tisztelik egymást, bennük is munkálkodik minden emberi gyöngegség, hiúság, féltékenység, irigység, vetélkedésre és viszálykodásra való hajlam. Ennek ellenére

tökéletesnek, ideálisnak nevezhető közösséget alkotnak, hiszen valamennyien szabad döntés alapján - senki nem kényszerít senkit arra, hogy muzsikáljon vagy énekeljen - állanak egyetlen, közös, minden egyed számára transzcendens cél szolgálatában, mely nem egyéb, mint egy rég elhunyt zseni csodálatos zenei alkotásának lehető leghívebb és leghatásosabb megszólaltatása.

Mindenki, aki játszott valaha zenekarban, bármilyen hangszeren is, vagy énekelt énekkarban, tudja, hogy ez a lehető legnagyobb kötöttséget, ha úgy tetszik: szolgásgot jelenti, hogy a karmester minden intése vagy szemvillanása kérlelhetetlen, megfellebbezhetetlen parancs. Ez a teljes kötöttség mégsem rabság, hanem iskolapéldája a közös célt önként szolgáló, szabad egyedek közös akaratából született rendnek.

Illuzórikus lenne természetesen, ha nagyobb emberi közösségeket, vagy az egész társadalmat a zenekar mintájára akarnánk megszervezni; embertársaink 99 %-a egyszerűen nem képes az ehhez szükséges önfegyelmzésre, még a legsúlyosabb kényszer alatt sem, különösen nem hosszú távon.

Körben járunk, mint a nyomtató ló? Szalmát csépelünk? Lehetséges, sőt valószínű. Ez azonban nem változtat azon, hogy az emberiségnek a 21. században meg kell alkotnia az új, az egész Földre kiterjedő (globális) rendet, különben elpusztul, ha nem is teljes egészében, de bizonyára beteljesedik a költő, Weöres Sándor még a hatvanas évekből származó sötét látomása: "...a Történelmi Tél itt fűtyül immár. Az ember, tagjaiban öngyilkos hatalommal, vérében méreggel, fejében örülettel, mint a veszett kutya: nem tudni, mi végre jut. Ha új pusztítóeszközeivel végigboronál népein: eljut a kerék és tűz elvesztéig, a beszéd elfeledtéig, a négykézlábig... A történelem eddigi véres sodra, bármennyi szépséget és fenséget hordott magában: immár a közös halál, vagy még rosszabb: továbbvergődés folyton embertelenebb leszűkülésben..." (Weöres Sándor: *Nehéz óra*, a *Tűzkút* című kötetben, Magvető, 1964)

Igen: higgadt, józan értelemmel nézve úgy látszik, hogy a 3. évezred 1. századában az emberi együttélés eddigi formáinak apokaliptikus összeomlása csak valamely isteni csoda által kerülhető el. Csodákban persze már régen nem hiszünk, az egykoriakban sem, újaknak pedig még az elképzelését is nevetségesnek tartjuk. Pedig milyen egyszerű lenne minden, ha megjelenék fölöttünk valamely égi jel, ahogy a kereszt megjelent 312-ben a Pons Mulviusnál Nagy Konstantinus hadainak, hirdetvén ezúttal az egész emberiségnek: "in hoc signo vinces", e jelben győzedelmeskedel. Egy égi jel, amelynek alázatos és feltétel nélküli, önkéntes szolgálatában egymásra találna minden ember és önnönmagára az emberiség, s megalkotná a "novus ordo saeculorum"-ot, az évszázadok, esetleg az egész évezred új rendjét. Ugye, milyen nevetséges elképzelés!

Istennek azonban - még ha hiszünk is benne - nem írhatjuk elő, hogy tegyen csodát, még kevésbé azt, hogy mikor, milyen és hogyan. Ezt tehát hagyjuk rá, ha hiszünk benne, s ha nem, akkor mi marad? Ismét csak az emberi értelem, melynek elégtelenségéről már annyit beszéltünk. Az alapvető kérdés tehát: mit mondhat a tisztességes, önnön elégtelenségét alázatosan fel- és elismerő emberi értelem az adott helyzetben, amelyből ő maga nem lát, nem láthat kiutat?

Nyilván nem sokat. Annyit azonban megállapíthat - már megint ismétlem -, hogy az általunk ismert történelemben minden tartós és teherbíró társadalmi rend valamely vallásos hitre alapult és elenyészett, ha az alapokat képező hit megrendült. Azt is megállapíthatja viszont, hogy voltak történelmi időszakok, helyzetek, amelyek vallásos hit és transzcendens cél nélkül is egységbe kovácsoltak közösségeket. Mint például 1848-ban a németeket, lengyeleket, osztrákokat, magyarokat, olaszokat a Habsburg-ház és Metternich abszolutizmusa ellen, 1953-ban a kelet-németeket, 1956-ban a lengyeleket és a magyarokat, 1968-ban a szlovákokat és a cseheket, 1980-ban ismét a lengyeleket a szovjet imperializmus ellen, mindig csak valami ellen, soha nem valamiért...

Igen: ezért tisztavirág életű minden forradalmi megmozdulás, akár elbukik, akár győz. A józan, higgadt emberi értelemnek sajnos azt is meg kell állapítania, hogy a történelem folyamán általános, mindenki által önként vállalt elkötelezettség mindig csak rövid időre jött létre s mindig csak valami ellen, soha nem valamiért...

Az emberiség jövőjét - esetleg - biztosító új, az egész Földet átölelő rend tehát csak há-

romféleképpen képzelhető el. Jöhet egy új Messiás vagy egy új felirat az égen, aki/amely térdre kényszeríti az egész emberiséget s az új, vallásos hit erejével megalkotja az évszázadokra érvényes új rendet, amely azután új kultúrát szül; amihez isteni csoda kellene, ez tehát nem tartozik a mi hatáskörünkbe. Ha Isten így akarja megmenteni az emberiséget, ám tegye, bár tenné minél előbb! A másik lehetőség az oly sok, az örület határán mozgó lángelme látomása, amelyet nagy költőnk, Vörösmarty Mihály fogalmazott meg talán legtömörebben: "...majd, ha tanácsot tart a Föld népsege magával, és eget ostromló hangokon összekiált, s e zajból egy szó válik ki dörögve: igazság..." Prózára fordítva: ha az egész emberiség - vagy legalább annak túlnyomó többsége - általános megegyezésre (globális konszenzusra) jut az igazság értelmezésében s megvalósításának szándékában; ami persze emberi csoda lenne, tehát sokkal valószínűtlenebb és elképzelhetlenebb, mint az isteni. S a harmadik, a legnyomorúságosabb elképzelés sem kecsegtet sikerrel. Valahogy le kellene ültetni ezt a meglehetősen infantilis emberiséget valamely gigantikus osztályteremben, hogy megmagyarázzuk a ma már csaknem hatmilliárd éretlen lurkónak: nézzétek, gyerekek, iszonyatosan nagy bajban vagyunk ám, mert együtt és valamennyien szédítő sebességgel rohanunk az emberi történelem eddig legmélyebb szakadéka felé; az egész emberiség, mint fajta (species) az egzisztenciális fenyegetettség állapotában leledzik, s ha már nem másért, hát össze kellene fognunk a megmaradásért, a pusztá túlélésért. Mert ha nem vagyunk képesek erre az összefogásra, éppúgy el fogunk pusztulni, mint ezelőtt 150 millió évvel a dinoszauruszok, amelyek nem voltak képesek alkalmazkodni az új életfeltételekhez.

No persze: miért hinné el ezt nekem bárki is, mikor nálam sokkal okosabb embereknek sem hitte el senki? Kerek harminc évvel ezelőtt a világ egyik legtekintélyesebb kutatóintézetének, a Massachusetts Institut of Technology (MIT)-nek tudósai az akkor mintegy hetven tagot számláló Római Klub (Club of Rome) megbízása alapján a kor legnagyobb teljesítményű számítógépén kiszámolták, hogy legkésőbb a 21. század közepe táján, tehát úgy 2050 körül belezuhanunk az említett szakadékba, ha nem tudunk gyökeresen változtatni azokon a gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi mechanizmusokon, amelyek irányítják és megszabják az emberiség létét. Óvatosan, de nagyon határozottan megfogalmazott végkövetkeztetésük: Az ember jelenleg, még egy rövid történelmi pillanatra, kezében tartja a tudás, a technikai segédeszközök és a nyersanyagforrások leghatékonyabb kombinációját, mindent, ami fizikailag szükséges ahhoz, hogy megteremtse az emberi közösség teljesen új formáját, mely generációkon keresztül fennmaradhat. Ami hiányzik: a hosszú távra szabott, realiztikus célkitűzés, amely az emberiséget az egyensúly állapota felé vezeti, s az emberi akarat e célkitűzés megvalósítására... Az átmenet mindenestre fájdalmas lesz s rendkívüli követelmények elé állítja mind elménket, mind döntési készségünket. Ehhez az emberi történelemben eddig egyedülálló vállalkozáshoz csak az a meggyőződés adhatja meg a szükséges erkölcsi, intellektuális és alkotó erőt, hogy nem vezet más út a túléléshez... Végezetül nem szabad elmulasztanunk rámutatni arra, hogy az embernek éppúgy fel és át kell kutatnia önmagát, saját céljait és értékfogalmait, mint a világot, amelyet meg akar változtatni. Mindkét feladat véget nem érő odaadást és erőfeszítést kíván. Végző fokon azonban nemcsak arról van szó, hogy fennmarad-e az ember, mint biológiai species, hanem arról is, hogy megmaradhat-e anélkül, hogy visszazuhanjon a lét olyan síkjaira, amelyeken már nem érdemes élni...

Mindezt pedig nem álmodozó filozófusok vagy rajongó költők mondták, hanem higgadt és józan elméjű tudósok, négy éves - 1968-tól 1972-ig tartó - kutatómunka alapján, melynek során minden akkori ismeretet feldolgoztak az elektronikus számítástechnika akkori, legmagasabb szintjén. Munkájuk eredményét 1972-ben hozták nyilvánosságra *A növekedés határai* (*The Limits to Growth*) című könyvben, amelyből a fenti idézetek is származnak. A könyvet egyszerre tizenegy nyelven adták ki, s bár milliók olvasták, semmi gyakorlati hatása nem volt. Érdekes, érdemes s talán szükséges is megjegyezni, hogy a kutatást és a könyv megjelenését a nemzetközi, ipari nagytőke (élen a német Volkswagenwerk Alapítvánnyal) finanszírozta, azok a körök, amelyek a későbbiekben mindent elkövettek azért, hogy a maguk által pénzelt kutatások számukra fölöttébb kedvezőtlen eredményeit aláássák, nevetségessé tegyék s végül feltűnés nélkül elhantolják, ami a nyolcvanas évek elejére sikerült is nekik szinte teljes mértékben.

Mit akarok tehát én, aki szellemi remeteként most, harminc évvel később vergődöm ugyanezekkel a kérdésekkel, méghozzá a csak nagyon kevesek által ismert magyar nyelven? Megtehetném persze németül is, talán még könnyebb is lenne, a német kimondottan értekező nyelv, tapasztalatból tudom, hogy németül könnyebb tanulmányt írni, mint magyarul. De hát: nem akarok semmit. Szellemi testamentumot, vég hagyatkozást - nem végrendeletet - írok, amely valószínűleg kevesekhez jutna el, akkor is, ha németül írnám. Ezen azonban nem múlik semmi, számomra csak az a fontos, hogy visszahagyjam, magammal úgyse vihetem, és ha mégis, mi haszna lenne ennek ott - nem tudom hol...

Mit akarok ezzel állítani? Nos: már gyermekfővel rájöttem arra, hogy a legfőbb krisztusi parancsot, amely szerint nemcsak felebarátaimat, hanem esetleges ellenségeimet is szeretnem kellene, képtelen vagyok teljesíteni; sőt, mi több, nemcsak fele-, hanem egész barátaimmal is bajban vagyok néha. S ha őszinte akarok lenni, meg kell mondanom, hogy kezem tíz ujja is sok, ha össze akarom számolni, hány embert tudok - tudtam - szeretni egész életemben őszintén, igazán, fenntartás nélkül, úgy, ahogy szeretni kell(ene). Szégyen és gyalázat? Minden bizonnyal az, szégyenkeztem és szégyenkezem is eleget emiatt, és nem vigasztal az sem, hogy e súlyos gyöngeségben bizonyára osztozik velem embertársaim legalább 99 %-a, mert hát minden hiába: ha fejre állunk, se tudunk szeretni parancsszóra, én legalábbis nem vagyok képes erre, s erről még csak nem is tehetek. Amit viszont megtehetek, mert szabad vagyok az isteni parancsot követésére, az anynyi, hogy úgy teszek, mintha... Azaz: amennyire gyarló erőmből telik, megpróbálok embertársaimmal - azokkal is, akiket ki nem állhatok (ami ritkán ugyan, de előfordul), azokkal is, akikről tudván tudom, hogy gyűlölnék s legszívesebben megfojtatnának egy kanál vízben, sőt még azokkal is, akik ezt meg is kísérelték vagy megkísérlik - gyakorlatban és még gondolatban is úgy bánni, mintha szeretném őket...

Álnok, hazug élet? Voltaképpen igen. Ezt azonban magamon kívül csak Isten tudja, aki a szívekbe lát, s talán azt is megérti, hogy szeretetet érezni parancsszóra nem tudok, de tettetni igen.

E mintha szellemében - és csak ebben - alkothatnánk meg az új emberi rendet is. Mert ha a fejünkre állunk is, ahogy szeretni, úgy hinni sem tudunk parancsszóra, hinni Istenben, túlvilágban, örök életben, Teremtőben és teremtettségben, mindabban, amiben hinnünk kellene ahhoz, hogy erkölcsi értékrendet alkothassunk magunknak, ami nélkül nincs sem társadalmi, sem gazdasági, sem politikai, sem semmiféle közösségi rend, s természetesen kultúra sincs. S ha ezt belátjuk, akkor be kell látnunk azt is, hogy egyetlen lehetőségünk a dinoszauruszok sorsának elkerülésére: úgy tenni, mintha hinnénk, s a közösségi létet, nemcsak a nemzetét, hanem az egész emberiségét is a Tízparancsot, helyesebben a Hegyi Beszéd alapelveire építeni fel, akkor is, ha valójában nem tudunk hinni abban, hogy a két kőtáblát az Úr adta Mózesnek a Sion hegyén, s hogy Jézus Krisztus Isten egyszülött fia volt. Tennünk kell pedig ezt nem azért, hogy a túlvilágon üdvözüljünk, hanem azért, hogy ezen a világon el ne vesszünk.

Számolnunk kell végezetül azzal is, hogy a "globalizáció" egyrészt az emberiség rémítő szaporodásának, másrészt a technika szédítő fejlődésének következtében elkerülhetetlen, de nem úgy fog bekövetkezni, ahogy azt tudós közgazdászok, finánczsenik, politikusok és reklámbüvészek elképzelik s el akarják hitetni velünk. Bolygónk kapacitása ugyanis nem elegendő még ahhoz sem, hogy akár csak kétmilliárd ember számára is édenkertet teremtsünk, hatmilliárdról már nem is beszélve. Az emberiség csak akkor élheti túl valamennyire is szervezett és emberhez méltó formában a 21. századot, ha a hit nélkül is vállalt vallásos elvek alapján úgy rendezzük be a Földet, mint egyetlen, hatalmas, nagyon szigorú, középkori kolostort, amelyben úgy élünk együtt valójában kiállhatatlannak érzett és tartott, esetleg utált és gyűlölt ember-testvéreinkkel, mintha szeretnénk egymást, belátván azt, hogy a Krisztus szellemében értelmezett felebaráti szeretet ma már nem erkölcsi luxuscikk, hanem általános gazdasági, politikai és társadalmi kényszerűség.

Ettől a belátástól persze ma több fényévnnyi távolság választja el világunkat, amelyben mindenki a maga (vélt) igazát védi foggal-körömmel, minek érdekében minden aljas hazugságra képes. Valószínűleg iszonyatos katasztrófáknak kell bekövetkezniök ahhoz, hogy az emberiség fel-

ismerje: a valóban globális, egzisztenciális fenyegetettség állapotából egyetlen kiút e nagy, univerzális, kegyes hazugság közös vállalása.

Vegyük elő tehát az apostoli hitvallást, menjünk végig rajta mondatról mondatra, ne a hívő, hanem a csak gondolkodó ember szemével, aki természetesen soha nem bizonyosságokkal, hanem mindig csak feltevésekkel és/vagy elképzelésekkel dolgozhat.

Hiszek egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek Teremtőjében...

Ha hiszed, hinni tudod, akkor persze szerencséd van. ha nem, tedd fel, tekintsd munkahipotézisnek egész életed számára, ami gyakorlatilag azt jelenti: tégy úgy, mintha hinnél abban, hogy ezt az emberi értelemmel felfoghatatlan, értelmetlen és csak tragikomikusnak nevezhető mindenséget valamely, minden elképzelésünket messze meghaladó, értelmes akarat alkotta, tehát mindennek van értelme, célja, rendeltetése, aminek szolgálata értelmet, cél és rendeltetést ad az emberi létnek is. No persze: ezt az értelmet, célt és rendeltetést korlátolt elménkkel fel nem foghatjuk, de ha a feltevést elfogadjuk, akkor le kell vonnunk az egyetlen, lehetséges következtetést, mely szerint az a dolgunk, hogy mindig a lehető legtöbbet és legjobbat nyújtsuk ott, ahová a számunkra érthetetlen sors állít bennünket. Ami persze egyáltalán nem könnyű.

...És Jézus Krisztusban, az ő egyszülött Fiában, a mi Urunkban, aki fogantatott Szentlélektől, született Szűz Máriától; szenvedett Poncius Pilátus alatt; megfeszítették, meghalt és eltemették.

Ha hinni tudod, jó. Ha nem, képzeletedet kell igénybe vened. No persze nem könnyű elképzelni, hogy a szentlélek - bármi légyen is az - gyermeket nemz, s hogy a szűz gyermeket szül; de ha elfogadtuk a feltevést, hogy a világ teremtett, akkor miért lenne ez nagyobb csoda - vagy mondjuk így: elképzelhetlenebb -, mint maga az egész teremtés? A kérdés azonban csaknem érdektelen; ha a Hegyi Beszéd éteri, emberfeletti magaslataira gondolunk, inkább azt nehéz elképzelni, hogy az, aki ezeket mondotta, csak ember volt.

Alászállt a poklokra...

A szentírás szóhasználata szerint a pokol (Seol, Hadész) nem annyira s főképp nem kizárólag az örök kárhozat helyét jelentette, hanem az "alvilágot", a "holtak birodalmát", ahol a Krisztus eljövetele előtt elhalálozottak, igazak és gonoszok egyaránt, várták a megváltást. A kereszténység - mint egyébként minden vallás - eszkatológikus, ami azt jelenti, hogy az egész teremtést eleve meghatározott végcélra irányuló történésnek, üdvtörténetnek tekinti. S így nézve az értelem számára is világos, hogy például olyan magas szellemiségű és tiszta lelkületű emberek, mint Szókratész, Platón, az ifjabb Seneca vagy Plotinos, aki ugyan a Krisztus utáni harmadik évszázadban élt, de a krisztusi tanokkal nem került kapcsolatba, nem maradhattak ki a megváltás hatalmas művéből, nem is beszélve az Ószövetség prófétáiról, Mózesről, Illésről, Jeremiásról vagy Ézsaiásról... Jézus alászállása a holtak világába az üdvtörténet szempontjából logikusan szükségszerű volt. Ha az eddigi feltevéseket és elképzeléseket elfogadtuk, ezt egyenesen el kell fogadnunk. Tehát - ha hinni nem tudod - tedd fel, nem kockáztatsz vele semmit, a legrosszabb, ami történhetik veled az, hogy az igaz halottak körébe kerülsz.

...harmadnapon feltámadt a halottak közül, fölment a mennybe...

Krisztus feltámadásából annyi ugyancsak történelmi ténynek látszik, hogy a Megfeszített teste harmadnapon - húsvét vasárnapján - nem találtatott a sziklasírban, amire persze több, egyáltalán nem "csodás" magyarázat is lehetséges. Tanítványai ellophatták a holttestet a sírból, ahogy azt a farizeusok állították, túlélhette a keresztre feszítést, ami ritkán ugyan, de előfordult; egyes legendák szerint még sokáig élt és tanított a távoli Indiában. Megjelenései a jámbor asszonyoknak és tanítványainak, negyven nappal későbbi mennybemenetele tekinthetők persze látomásnak, hallucinációnak. Ha hinni nem tudod, tedd fel, ezzel sem kockáztatsz semmit.

...ott ül a mindenható Atyaisten jobbján; onnan jön el ítélni élőket és holtakat.

Ez talán a legfontosabb. Aki ebben hisz, hisz a világ teremtett mivoltában, Teremtőjében, a "végítéletben", tehát az eszkatológikus, azaz eleve elgondolt és meghatározott végcélra irányuló mindenségtörténésben, mely mindennek értelmet ad. Ha nem tudod hinni, nem baj; ezt a feltevést azonban voltaképpen már elfogadtuk s el is kell fogadnunk, mert különben nincs semminek semmi értelme. S most ne csak arra gondolj, hogy nem veszíthetsz semmit, ha úgy teszel, mintha hinnéd, hanem arra is, hogy mit nyerhetsz ezzel.

Hiszek Szentlélekben.

A szentlélek fogalma persze az egyik legkeményebb dió az emberi értelem számára; nem csoda, hogy több mint háromszáz év kellett ahhoz, hogy az egyházatyák dogmát csináljanak belőle a niceai (325), illetve a konstantinápolyi (381) zsinaton. A gondolati megközelítésben sokat segít latin neve: Spiritus Sanctus. A latin spiritus szó eredetileg lehetetet jelentett, görög megfelelője a nous, amelyen Anaxagorasz (Kr. e. 500-428) az "irányító és rendező világlelket", Platón és Arisztotelész pedig az embert az állattól megkülönböztető, "gondolkodó lelket" értette, azt a lehetetet tehát, amelyet Mózes szerint a Teremtő a porból gyúrt ember orrába fúj (I. Mózes 2, 7). A fogalom tehát ősrégi, de ma sem tudunk sokat kezdeni vele. Modern, tudományos megközelítés szerint - lásd elsősorban Teilhard de Chardin-nél - az emberi én-tudatot jelenti, a szellemet, amely kialakította és alakítja a földtörténet legújabb rétegét, a nooszférát. S ha a "spiritus"-t úgy fogjuk fel, mint az ember én-tudatát, akkor ennek analógiájára a Spiritus Sanctust, a Szentlelket Isten, a Teremtő én-tudatának tekinthetjük, amely persze az emberrel ellentétben Istennél nem jelent tudathasadást. Hogy értelmileg minden felfoghatatlan? Persze, hogy az, az érthetőben nem kell hinni, azt lehet ismerni vagy nem ismerni. De nemcsak a hit, hanem a tudományos feltevések világa is az értelem határain túl kezdődik. S mindenféleképpen meg kell próbálnunk gyarló értelmünk lehetőségei szerint annyira, amennyire lehet megközelíteni azt, amiben hinni lehetne és kellene, különösen fontos ez akkor, ha hinni nem tudunk, de úgy akarunk tenni, mintha... Egyszerűbb és profánabb megfogalmazásban: mindig lelkiismeretünk szavára kell ügyelnünk és hallgatnunk, ami sokszor nem könnyű, lehet terhes és hátrányos, adott esetben (élet)veszélyes is.

Hiszem a katolikus Anyaszentegyházat, a szentek közösségét...

Ezt a mondatot a keresztény egyházak mai állapotát tekintve természetesen félretelhatjuk, mert ha úgy tennénk, mintha hinnénk, valószínűleg minden jelenlegi, keresztény egyházzal össze kellene rúgnunk a patkót, amiből gyakorlatilag csak kár származhatna.

...a bűnök bocsánatát, a test feltámadását és az örök életet. Ámen.

Ez közvetlenül kapcsolódik a világ teremtettségében, Teremtőjében és a teremtés eszkatológikus voltában való hittel, illetve az erre vonatkozó feltevéssel, amelyről már annyit beszélünk. Itt azonban - már csak az intellektuális tisztesség kedvéért is - meg kell mondanunk, hogy nagy bajba keveredhetünk; mert az ember vagy tud hinni, vagy nem, s aki nem hisz, tudvalóleg nem is üdvözü. Ami persze nem jelent semmit, ha nincs Teremtő és teremtés, se bűnbeesés, se megváltás, se feltámadás, se végítélet, sem örök élet; akkor ugyanis olyan mindegy minden, személyes létünk, mely meglehetősen zavaros ügylet, a test halálával véget ér, utánunk az özönvíz... Ha azonban sok fáradtsággal és önfegyelemmel "mintha alapon" hitetlenül is hívőként élünk, s a végén (világvégén) kiderül, hogy mindaz igaz, amiben hinnünk kellett volna, de hinni nem tudtunk, bizony alaposan pórul járhatunk, rosszabb helyzetbe kerülhetünk, mint azok a hívők, akik hitetlen módon éltek, ráhagyatkozván arra, hogy hitük által megbocsáttatnak bűneik és kegyelmemben részesülnek.

Akkor pedig miért fáradozunk? E kérdésre persze már a legrégebb bölcselek - mint például Konfuciusz, Buddha, Szókratész - megadták az értelem szerint egyedül lehetséges választ, amelyet dióhéjban így fogalmazhatnánk meg: a jót nem valamely jutalom reményében kell cselekednünk, hanem önmagáért. Kérdezhetjük persze tovább: miért? Hát azért... Azért, mert az élet

csak így emberhez méltó. No jó, de miért kell nekünk emberhez méltó életet élnünk? Hát csak azért... Azért, mert embernek születünk... Ez a válasz persze minden egyéb, csak nem kielégítő, vérbeli circulus vitiosus, ördögi kör, amelyben keringhetünk, mint a kerge birka, s amelyből csak a transzcendens hit szabadíthat ki bennünket. Ez azonban jelen eszmefuttatásunk szempontjából nem érdekes. Itt és most az a kérdés, hogy megújulhat-e kultúránk azáltal, hogy a tettetett - ha úgy tetszik: megjátszott - hit műgyökereit eresztjük a keresztény vallás örök táptalajába. Ezen azonban még gondolkodni sem érdemes, egyrészt azért, mert ebben a kétezer éves talajban azért még mindig vannak itt-ott igazi, élő gyökereink. Ha csak hazai vonatkozásokban szemléljük a dolgot: a Kárpát-medencében élő mintegy tizenötmillió magyarból óvatos becslésem szerint legalább tizenkétmillió részesült a keresztység szentségében, s talán nem vagyok túlságosan optimista, ha úgy hiszem, hogy közöttük akad néhány százezer olyan ember, akiről nem pergett le nyomtalanul a keresztvíz, aki hívő keresztény módjára érez, gondolkodik, cselekszik és él is. Másrészt: a filozófia- és vallástörténelmet úgy-ahogy, hiányosan, de mégis áttanulmányozván, arra a - persze csak személyes - meggyőződésre jutottam, hogy a gyarló és korlátolt emberi értelem nem találhat magasabb erkölcsi és szellemi mércét annál, amelyet Jézus Krisztus állított az emberiség elé a Hegyi Beszédben. S e felismeréshez még csak Krisztus-hívőnek sem kell lenni.

Ezzel be is fejezhetném, talán be is kellene fejeznem. Kétségtelenül jogos azonban a kérdés: milyen gyakorlati következtetéseket lehetne - talán kellene is - levonni mindebből nemzeti kultúránk jövője számára?

Nos: ha a történelmi tanulságok alapján elfogadjuk azt, hogy kultúra csak transzcendens hit, vallás talajából fakadhat s csak azon tenyészhet, valamint azt is, hogy sajátos nemzeti kultúránk - éppúgy, mint a többi európai nemzeté - ősi gyökereinek megtartása mellett is elsősorban és meghatározóan a keresztény vallás talajából nőtt ki, táplálkozott és táplálkozik, amennyiben még létezik, akkor a valójában nem is létező, globális multikultúra áltatásával szemben egyetlen lehetőségünk a kulturális túlélésre az, hogy még létező, de nagyon erőtlenséggel, igazi gyökereink mellé az értelem segítségével a "megjátszott hit" műgyökereit eresztjük ebbe az ősi talajba.

S ami a legfontosabb: be kellene vezetni kötelezően a nevelés minden síkján a hitoktatás helyett vagy mellett - tekintettel arra, hogy hitet legfeljebb hirdetni lehet, oktatni nem - a lelki és erkölcsi ismeretek oktatását, amelynek keretében világossá kellene tenni a felnövekvő nemzedékek számára, hogy kultúra és szilárd erkölcsi rend nélkül nemcsak nemzetünk, de az egész emberiség létét is végveszély fenyegeti, s e végveszélyt csak akkor kerülhetjük el, ha úgy teszünk - érzünk, gondolkodunk, cselekszünk, élünk -, mintha hinnénk abban, hogy a világ teremtett, tehát van Teremtője is, aki számunkra ugyan felfoghatatlan, de eleve meghatározott szándékkal cselekedett és cselekszik, mindörökkön örökké, ámen... És ha e kegyes, nagy hazugság következetes fenntartása a túlvilágon nem is üdvözítene, ezen a világon megtarthat valamennyiünket.